

Tom Christian Blix
Mokollveien 48
3226 Sandefjord

Vår ref.: 2008/43 Deres ref.: Dato: 11.11.2008

Angående masteroppgave i sosiologi - *Skivebom eller innertier*

Vi viser til ditt brev datert 9. mars 2008 angående masteroppgaven *Skivebom eller innertier: Syv soldater forteller om forventninger og opplevelser i forbindelse med tjeneste i Afghanistan* (Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi (ISS), Universitetet i Oslo 2007). Forespørselen gjelder et ønske om en juridisk og etisk vurdering av en sak, som ”i hovedsak dreier seg om at Forsvaret har kompromittert mine informanter i mitt masterprosjekt”.

NESH har behandlet henvendelsen i møte den 25. august 2008, og i påfølgende e-post-utveksling. I tillegg til det materialet som fulgte henvendelsen, har komiteen også tatt utgangspunkt i et notat om saken utarbeidet av professor dr.juris Eivind Smith.

NESH er et rådgivende organ innen forskningsetikk. Komiteen vil i sin uttalelse ta utgangspunkt i forskningsetiske problemstillinger denne saken etter komiteens vurdering reiser. Med uttalelsen følger også et juridisk notat av spørsmålet om avdekking av informanters identitet, utarbeidet av komiteens juridiske medlem, advokat Cecilie Schjætvet.

Det er en forutsetning for NESH at det i denne saken dreier seg om en masteroppgave som er definert som et forskningsarbeid, slik at studenten i dette tilfellet er en forsker og dermed forholder seg til de forskningsetiske normene for faget.

Komiteens medlem Kristian Berg Harpviken, som var biveileder i tilknytning til den aktuelle masteroppgaven, erklærte seg inhabil. Han var følgelig ikke tilstede under behandlingen av denne saken.

Henvendelsen fra Blix var unntatt offentlighet, men etter avtale med Blix gjøres NESH' uttalelse offentlig tilgjengelig.

Forhold omkring masteroppgaven

På grunnlag av saksopplysningene som er blitt NESH til del, oppfatter NESH de aktuelle forholdene omkring masteroppgaven på følgende måte.

Masteroppgaven ble veiledet av en hovedveileder fra Institutt for Forsvarsstudier (IFS) og en biveileder fra Institutt for fredsforskning (PRIO). Oppgaven er basert på kvalitative intervjuer med norske soldater før og under tjeneste i Afghanistan. Informantene ble valgt ut i samråd med en kompanisjef. Masterprosjektet var på forhånd meldt til og hadde fått klarsignal fra Personvernombudet for forskning, Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD).

De siste intervjuene ble gjennomført i Afghanistan i desember 2006. Her framkom opplysninger om at norske soldater hadde utøvd vold mot sivile afghanere i forbindelse med øvinger på en skytebane. Studenten Blix rådførte seg med flere om hva han burde gjøre i forhold til den antatte medieinteressen opplysningene ville ha og hvilke konsekvenser oppmerksomhet i mediene kunne få. I disse diskusjonene deltok bl.a. hovedveileder ved IFS, biveileder ved PRIO, representant for ISS, en oberstløytnant fra Mediegruppen-Forsvarets skolesenter (FSS) og utenriksmedarbeider Bjørn Hansen i NRK. Studenten ble rådet til å redegjøre for funnene i masteroppgaven, hvilket han så gjorde.

Da oppgaven var klar til innlevering i mai 2007, tok studenten initiativ til et møte med representanter for Forsvarsstaben, der funnene ble diskutert. Fra studentens side var hensikten med dette et ønske om at masteroppgaven kunne føre til at Forsvaret ble enda bedre i stand til å løse sine internasjonale oppdrag, og dessuten ønsket han å gi Forsvaret en mulighet til å forberede seg på eventuell medieoppmerksomhet. I tillegg til Forsvarsstaben, ble oppgaven distribuert til en statssekretær i Forsvarsdepartementet, generalinspektøren for Hæren, Mediegruppen ved FSS, sjefen for Fellesoperativt Hovedkvarter (FOHK), en admiral, sjefen for Hærens styrker (HSTY) på Terningmoen, feltprestene på Terningmoen og 2. bataljon (2.BN) på Skjold, og sjefen for 2.BN (informantenes avdeling).

Saken ble omtalt i Adresseavisa den 21. januar 2008, og vakte stor oppmerksomhet. Det ble snart framsatt krav fra politisk hold om etterforskning av forholdene. Generaladvokaten ønsket også gransking, og den 22. januar beordret Fellesoperativt Hovedkvarter (FOHK) Militærpolitiet i Oslo (MPO) å etterforske saken. I forbindelse med etterforskningen ble identiteten til tre av informantene avslørt via kompanisjefen som hadde hjulpet til med å rekruttere informanter. I sakspapirene framgår det at kompanisjefen selv hadde vært opptatt av arbeidet med å sikre anonymiteten til dem som skulle intervjues, på bakgrunn av at han tidligere hadde fått sin anonymitet kompromittert i boka *Skadeskutt idealisme*. Det framgår også at MPO i samband med etterforskningen ga en juridisk vurdering av spørsmålet om å få anonymiserte informanter i tale. MPO-juristen mente at forskeren ikke hadde noe taushetsvern. Han viste til samtale med Krigsadvokaten for Sør-Norge, og en universitetsjurist. Disse vurderingene ble forelagt kompanisjefen da han ble bedt om å avdekke informantenes anonymitet. Universitetsjuristen har seinere opplyst til NESH at hun opplever at hennes utsagn i telefonsamtalen med MPO-juristen er misvisende gjengitt og at hun ikke kan inntå for hans konklusjon (e-post til C. Schjærvet 12.09.08/11.11.08). Generaladvokaten framholdt imidlertid videre at selv om han var enig i at opplysninger kunne kreves utlevert, burde MPO ta i betraktning at det kunne få konsekvenser ut over at etterforskningen ville gå raskere, nemlig at det kunne legge en demper på åpenheten i Forsvaret og hindre at Forsvaret framover ville bli gjenstand for akademisk forskning. Universitetsjuristen la også vekt på at en ukritisk påtalemessig

tilnærming når det gjaldt kildebeskyttelse i denne saken vil kunne medføre at færre tør skrive om klanderverdige forhold, fordi man da ikke vil kunne forsikre sine kilder om at de ikke kommer til å risikere påtalemessige tiltak. Student Blix ga på sin side under MPO-avhøret uttrykk for at det var positivt at Forsvarsstaben (FST) alt hadde iverksatt filming på skytebanen og vurderte å sette opp gjerder. Han stilte seg imidlertid kritisk til Forsvarets sakshåndtering fordi han ikke ble forelagt Forsvarets juridiske argumentasjon og dermed var fratatt muligheten til å bestride den. Han var videre kritisk til at Forsvaret hadde avdekket informantenes identitet på tross av at avdelingen i Forsvaret hadde hatt som forutsetning at informantene var garantert anonymitet, noe også Personvernombudet for forskning (NSD) hadde satt som forutsetning for godkjenning av prosjektet. Han viser dessuten til uttalelse fra Forsvarsministeren om forsvarsansattes muligheter for varsling, der det påpekes at grunnen til å ha en varslingskanal nettopp er ”at det skal gi de ansatte en mulighet til å melde fra om kritikkverdige forhold i forsvarssektoren – uten at det skal få karrièremessige følger. Varslere kan selvfølgelig også sende inn tips anonymt” (www.abcnyheter.no, 09.03.08).

NESH er også gjort kjent med at MPOs etterforskning er avsluttet, og at rapporten har konkludert med at det ikke er avdekket noen åpenbare brudd på rutiner, lover eller forhold som strider mot generelle menneskerettigheter.

NESH' synspunkter

Denne saken reiser berører viktige spørsmål knyttet til krav om anonymitet og konfidensialitet for den som gjøres til gjenstand for forskning. Den aktualiserer også problemstillinger knyttet til forholdet mellom forskning og det større samfunnet, og mer spesielt forholdet mellom forskning og en utforsket institusjon.

Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, punkt 14, framholder at informanter har krav på konfidensialitet når det gjelder informasjon de gir om personlige forhold, og at slikt materiale vanligvis skal anonymiseres. I dette tilfellet har studenten rådført seg med sine veiledere og NSD om hvordan han skulle gå fram for å sikre konfidensialitet. Hans kontaktperson i Forsvaret, som hjalp ham med å plukke ut informantene, var like opptatt av å sikre informantene konfidensialitet som studenten selv var. Studenten inngikk en skriftlig avtale med informantene og lovet dem at han ikke under noen omstendighet kom til å navngi dem, og at materialet skulle anonymiseres. Med dette ble det etter NESH' vurdering handlet meget aktivt og ansvarlig på flere nivå for å sikre at kravet om konfidensialitet kunne overholdes.

I dette tilfellet ble anonymiteten brutt og informantenes identitet avdekket etter at forskningsarbeidet var sluttført. Forskningsetikken omhandler brudd på kravet om konfidensialitet når det er den aktuelle forskeren eller andre forskere som foretar bruddet. I denne saken er det ikke studenten som har brutt anonymiteten, han har tvert om gjort anstrengelser for å verne den. NESH vil legge vekt på at studenten hadde flere veiledere og institusjoner omkring prosjektet sitt, og de anså alle at informantenes konfidensialitet som godt sikret. Når identiteten likevel ble avdekket av andre, reiser dette spørsmål om det for

framtida kan utarbeides noen rutiner eller retningslinjer for å være enda mer omhyggelig når det gjelder forskeres rett til vern om sine informanternes identitet.

Forskningsetiske retningslinjer, punkt 15 og punkt 7 begrenser gjenbruk av opplysninger til forvaltningsmessige formål. De som utforskes skal ikke utsettes for skade eller belastninger ved at sensitive opplysninger brukes til annet formål, se retningslinjenes punkt 9 og 14. Det blir dermed forskningsetisk problematisk når en forvaltningsmessig avgjørelse om å igangsette etterforskning leder til at Militærpolitiet avdekker identiteten til informanter uten at nytt samtykke ble innhentet. NESH mener at Militærpolitiet hadde en særlig anledning til å ta de etiske sidene av saken opp til vurdering ved at både Krigsadvokaten og universitetsjuristen viste til de etiske problematiske sidene for forskningen. Forskningsetiske retningslinjer punkt 21 og punkt 38 angir at offentlig forvaltning har en særlig etisk plikt til å sørge for forskeres uavhengighet og at de stiller seg til rådighet for forskning. NESH mener at det er kritikkverdig at det da ikke er noe i Militærpolitiets egne saksdokumenter som viser at de foretok en etisk vurdering. Det kan også stilles spørsmål ved riktigheten av MPO-juristens notat der det konkluderes med at forskere skal ha forklaringsplikt overfor politiet, se vedlagt notat av C. Schjatvet.

Forskning kan være nyttig for samfunnet, blant annet ved å avdekke kritikkverdige forhold og dermed bidra til at praksis på ulike samfunnsområder endres til det bedre (jf. retningslinjene punkt 1-2 og 23). I den aktuelle saken avdekket forskning opplysninger om kritikkverdige forhold, fra soldaters side overfor sivilbefolkningen. I samråd med veiledere og personer i forsvaret og media, skrev studenten opplysningene inn i masteroppgaven, og han gjorde Forsvarsstaben oppmerksom på opplysningene, for slik å gjøre Forsvaret i bedre stand i framtida til å løse sine internasjonale oppdrag. Med dette ble kritikkverdige forhold avdekket. Etter NESH' vurdering ble det her gjort gode forskningsetiske avveininger.

For det andre bidro opplysningene i masteroppgaven til at Forsvaret iverksatte tiltak på skytebanen for å hindre framtidige voldsepisoder. NESH vurderer det som svært positivt når forskning kan bidra til forbedringer i samfunnet.

I denne saken er det gjort funn om fortidige mulige straffbare forhold. Forskningsetiske retningslinjer påpeker i punkt 23 at forskeren har et taushetsvern om fortidige forhold. Forskningsetikken gir normer for hvordan rapportering av kritikkverdige forhold bør skje, særlig dersom det må veies mot kravet om konfidensialitet overfor informanter. Eventuell vitenskapelig rapportering om kritikkverdige forhold holdes da i en generell form (jfr. punkt 23). Etter NESH' vurdering har du i denne saken gjort forskningsetisk gode overveininger ved at opplysninger om kritikkverdige forhold ble innarbeidet i generell form i masteroppgaven, og ved å melde fra i en generell form til Forsvaret, slik at det kunne settes i verk generelle tiltak for å forbedre situasjonen.

Bare helt unntaksvis skal forskeren legge mindre vekt på vern om informanternes konfidensialitet for å verne om enkeltindivider, for eksempel barn. Saken viser at det kan være behov for større forståelse for grensene for forskerens taushetsvern. NESH vil framover, i samråd med Kunnskapsdepartementet og NSD, ta opp arbeidet med å styrke forskeres taushetsvern.

NESH har også diskutert enkelte sider ved Forsvarets rolle mer spesifikt.

Studenten gjorde i denne saken mye for å sikre konfidensialiteten for sine informanter. Han hadde flere institusjoner enn vanlig i ryggen: et universitet, flere andre forskningsinstitusjoner, og ikke minst viktig i denne sammenhengen, Personvernombudet for forskning, NSD, som krevde konfidensialitet og anonymisering av informantene. Han inngikk avtale med en offiser i stilling i Forsvaret, som også krevde konfidensialitet for informantene. Det var dermed gitt klare forskningsetiske forutsetninger for gjennomføringen av masterprosjektet. På denne bakgrunn ønsker NESH en nærmere vurdering fra Generaladvokaten om Militærpolitiet burde ha valgt en annen fremgangsmåte dersom de hadde undersøkt og vurdert løftene som var gitt av Forsvaret i saken.

Det er nærliggende å se soldatenes opplysninger i denne saken om hendelsene på skytebanen som parallell til en varslingssituasjon og at Forsvaret derfor hadde kunnet la det forbli med generelle tiltak for å hindre kritikkverdig opptreden blant soldatene i framtida, uten å avdekke informantenes identitet. Da hadde heller ikke de forskningsetiske forutsetningene for intervjuene til masteroppgaven, som det ble inngått avtale om, vært brutt.

NESH vil understreke at komiteen deler vurderingene som generaladvokaten og universitetsjuristen ga uttrykk for om mulige konsekvenser som kravet om utlevering av informanters identitet på tross av løftet om konfidensialitet vil kunne føre med seg. NESH er enig med dem i at konsekvensene kan være at dette begrenser åpenheten i Forsvaret, at det kan få forskere til å holde seg unna Forsvaret, og at færre vil skrive om, eller gi opplysninger om, klanderverdige forhold. Slike vurderinger gjenspeiles ikke i MPOs argumentasjon. NESH mener at det hadde vært klokt av Militærpolitiet om det hadde vært lagt større vekt på disse vurderingene fra generaladvokaten og universitetsjuristen.

Med vennlig hilsen

for Helene Ingjerd
Anne-Hilde Nagel
Komitéleder

Helene Ingjerd
Helene Ingjerd
Sekretariatsleder

Kopi:

Torunn Laugen Haaland, Institutt for Forsvarsstudier
Kristian Berg Harpviken, Institutt for Fredsforskning
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste
Datatilsynet
Militærpolitiet
Generaladvokaten

Vedlagt:

Notat: *Forskeres taushetsplikt overfor politi i etterforskningsfasen og overfor domstolene*, av Cecilie Schjatvet, 22.08.08/09.11.08.

Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, Oslo: Forskningsetiske komiteer 2006.